

³ Лихачев Д. С. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России. — М., 1958, с. 64.

⁴ Красней В. П. Функцыянальнае развіццё беларускай літаратурнай мовы ў савецкі час. — Веснік БДУ, серыя IV, 1982, № 3, с. 6.

⁵ Воронцова К. Б. Цыт. работа, с. 194.

С. В. КЛІМУЦЬ

ДА ўЖЫВАННЯ СЛОЎ *столькі, гэтулькі, колькі, некалькі* У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У сучаснай беларускай мове паняцце канкрэтнай, пэўнай колькасці аднародных прадметаў, з'яў перадаецца праз пэўна-колькасныя лічэбнікі, якія ў розных спалучэннях могуць абазначаць любыя колькасныя паняцці — як самыя малыя, так і самыя вялікія лікі. Выражэнне ж няпэўнай колькасці прадметаў ці паняццяў ажыццяўляецца пры дапамозе параўнальна нешырокага набору граматычных сродкаў: пэўна-колькасных лічэбнікаў са зменай парадку слоў (*гадоў пяць*), назоўнікаў (*мноства, процьма, гурт*), розных устойлівых словазлучэнняў (*кот наплакаў*), сінтаксічных канструкцый са спалучэннямі тыпу *больш за, больш чым, менш чым*, слоў прыслоўнага (*многа, мала, шмат*) і займеннікавага (*столькі, гэтулькі, колькі, некалькі*) паходжання.

Сярод гэтых сродкаў найбольш ярка вылучаюцца сваёй адметнасцю словы *столькі, гэтулькі, колькі, некалькі*. У лінгвістычнай літаратуры пакуль што няма адзінай думкі адносна вызначэння прыналежнасці слоў тыпу *столькі, колькі, гэтулькі, некалькі* да пэўнай часціны мовы. Адны вучоныя адносяць іх да лічэбнікаў¹, другія лічаць іх займеннікамі².

Даследуючы станаўленне часцін мовы ў гістарычным аспекце, аўтары дапаможніка «Гістарычная марфалогія беларускай мовы» разглядаюць словы *столькі, колькі, гэтулькі, некалькі* як няпэўна-колькасныя лічэбнікі, але тут жа зазначаюць, што «гэтыя словы генетычна не звязаны з асноўным ядром лічэбнікаў. Частка іх суадносіцца з прыслоўямі (*многа, мала, шмат, крыху*), а частка — з займеннікамі (*колькі, некалькі, столькі*), яны захоўваюць асноўныя марфалагічныя ўласцівасці гэтых часцін мовы». І дадаюць, што «да няпэўна-колькасных лічэбнікаў належаць словы, якія абазначаюць дакладна не вызначаныя, абагульнена-колькасныя паняцці»³.

Паспрабуем акрэсліць выпадкі ўжывання слоў *столькі, колькі, гэтулькі, некалькі* ў сучаснай беларускай мове. З'яўляючыся ў самой сутнасці няпэўна-колькаснымі лічэбнікамі, гэтыя словы валодаюць займеннікавымі (абагульнена-указальнымі) значэннямі: *колькі* — пытальна-адносным, *некалькі* — неазначальным (няпэўным), а *столькі, гэтулькі* — указальным. У адрозненне ад пэўна-колькасных лічэбнікаў яны спарадычна ўтвараюць формы ацэнкі (*столечкі*), могуць спалучацца з адцягненымі назоўнікамі (*колькі радасці*). Словы *столькі, гэтулькі, колькі, некалькі* не маюць катэгорый роду і ліку, не абазначаюць адцягненыя лікі, а толькі ўказваюць на іх. У спалучэнні з назоўнікамі яны ўтвараюць колькасна-іменныя словазлучэнні, якія абазначаюць няпэўную колькасць. Напрыклад: *Ні адна весялуха не знае столькі песень на ўсіх братніх мовах, якія спявае кожны дзень... як ты, мая Радзіма* (М. Танк. *Кожны дзень*). *У вачах яе было гэтулькі сапраўднай роспачы, што хто бачыў у гэтую хвіліну яе твар, таму рабілася страшна* (К. Чорны. *Трэцяе пакаленне*). Словы *столькі, гэтулькі* нельга замяніць у даным кантэксце пэўнымі лікамі.

Словы *столькі, гэтулькі, колькі, некалькі* скланяюцца як прыметнікі ў множным ліку: «*Што за глупства?*» — *уголас загаманіў ён, каб разумна абмеркаваць, адкуль жа тут агонь у столькіх месцах: начлежнікаў на парыні быць не можа, а яшчэ што ж?* (М. Гарэцкі. *Роднае каэрэнне*). *Там спакойна і вялікасна шумяць хвой; там мякка пад нагамі*

і вельмі зацішна; і таму, мусіць, так прытульна здаецца на малым пасёлку, што некалькімі новымі хатамі прыткнуўся да гэтай сцяны хвойя (К. Чорны. Вечер і пыл). Формы вінавальнага склону залежаць ад адушаўлёнасці — неадушаўлёнасці назоўніка: *«А вы падрамамі б, як каторыя», — адазвалася са смехам Ганна, зірнуўшы на некалькіх дзядзькоў, што разлегліся ў траве* (І. Мележ. Людзі на балоце). *Двое кінуліся шырыць па кішэнях. Але ўсё гэта хутка спынілі, бо з гары на адлегласці якога кіламетра зайважылі некалькі машын, якія ішлі з захаду* (М. Лынькоў. Векапомныя дні). Але гэта супрацьпастаўленне не заўсёды вытрымліваецца ў мове: *Майка пачула пахрапванне коней, убачыла некалькі чалавек* (М. Лынькоў. Векапомныя дні). *Затым ён прывёў іх у сены, дзе ўсе дружна загрузкалі намёрзлымі ботамі, абіваючы снег, і, калі расчыніў дзверы ў хату, з-за занавескі з нейкаю трантай у руках выскачыла Сцепаніда і ажно войкнула, згледзеўшы на парозе столькі незнаёмых мужчын* (В. Быкаў. Знак бяды).

Пералічаныя словы могуць спалучацца з назоўнікамі роднага склону, якія абазначаюць рэчывыя прадметы і абстрактныя паняцці: *Куды гэта столькі вады цягаеш?* (Я. Колас. У двары пана Тарбецкага). *Але, як вядома, святыя каля гармат не хадзілі, ваеннай тэхнікі не вывучалі, пораху не нюхалі, дык і карысці з іх было гэтулькі ж, як і з дзірак у мосце* (Я. Колас. На ростанях).

Словы столькі, гэтулькі спалучаюцца таксама са зборнымі назоўнікамі, утвараючы словазлучэнні, якія ўказваюць на няпэўную колькасць: *Яшчэ ніколі дзядзька з роду не бачыў гэтулькі народу* (Я. Колас. Новая зямля). *Ах, якая памяць у нас стала! Думаю, яны там лётуюць. А ўлетку, калі столькі птаства, і снягір мяняе афарбоўку, на яго не звяртаеш увагі* (І. Шамякін. Петраград — Брэст). Часам словы столькі, гэтулькі могуць ужывацца ў адным кантэксце з дакладна названай колькасцю. Напрыклад: *Восемдзесят пяць гадоў дзеду Паўлу. І калі іх набралася столькі — не агледзеўся дзед: няўзнакі накастрэжыліся гады* (Я. Колас. Збоку ад жыцця). *Станцыя патрабавала выслаць дваццаць пяць чалавек нагружачы вагоны. Адкуль жа ўзяць гэтулькі народу* (Я. Колас. Хаім Рыбс).

Сустракаюцца выпадкі, калі словы столькі, гэтулькі, колькі спалучаюцца з дзеясловамі: *Гэтулькі сядзеў у адзіноце, як крот у нары, можна і з глузду з'ехаць, раптам вылезшы на свет божы* (А. Кулакоўскі. Сустрэчы на ростанях). *Гляджу я на яго і сэрца заходзіцца — дзе гэта было, каб такому малому ды столькі перажыць за кароткі свой век* (М. Лынькоў. Векапомныя дні). *Колькі тут выхадзілі яе немаладыя ўжо ногі, перарабілі яе хворыя рукі* (В. Быкаў. Знак бяды). У такіх канструкцыях яны выконваюць функцыю колькасных прыслоўяў, выражаюць колькасныя прыметы дзеяння, але не называюць розныя акалічнасці, а толькі ўказваюць на іх ці служаць для абагульнення: *Неяк яна не стрывала і ўвечары, управіўшыся са скацінай, сказала Петраку, што трэба пагаварыць з Якімоўскім, што так нягожа, яны ж з ім столькі жылі ў добрасці, згодзе, без сваркі, а цяпер...* (В. Быкаў. Знак бяды). *Зазлавала на сябе, што гэтулькі стаіць тут, выслухоўвае* (Т. Гарэлікава. Перад усім светам).

У сучаснай беларускай мове колькі часта выступае ў ролі няпэўнага слова некалькі. Напрыклад: *За колькі год перад гэтым на тым самым месцы, дзе стаяў на змроку Бушмар, калі напаткала Аміля, адбылося не зусім звычайнае здарэнне* (К. Чорны. Лявон Бушмар). *Багуновіч раскаваў, як яны дзён колькі назад, сустрэлі наркома замежных спраў Савецкай рэспублікі Троцкага, які з дэлегацыяй праехаў праз станцыю ў Брэст-Літоўск для вядзення мірных перагавораў* (І. Шамякін. Петраград — Брэст). Пры замене слова колькі словам некалькі колькасць застаецца няпэўнай. Іншы раз слова колькі ўжываецца ў складаназалежных сказах для сувязі прэдыкатыўных частак і ўказвае на адносіны даданай часткі да галоўнай: *Электрыфікатар плаціць, коль-*

кі сам хоча (Я. Колас. У двары пана Тарбецкага). Усе хваробы, колькі ў яе было іх, быццам ажылі, схпілі ўсю яе. скруцілі, і не было ў ёй нічога жывога, усё было не сваё (Т. Гарэлікава. Перад усім светам).

Паводле слоў І. А. Канюшына, словы *столькі*, *скільки* ў рускай мове нярэдка сумяшчаюць уласную функцыю з функцыяй узмацняльна-клічнай часціцы, надаючы паведамленню эмацыянальную афарбоўку⁴. Параўнаем у беларускай мове: *Пятрок аж падзівіўся: столькі народу, і ціха прайшоў па бруку, амаль страхавіта мінаючы той чалавечы гармідар* (В. Быкаў. Знак бяды). *Ночка якая, га? — сказаў стары. — Канюшына як пахне Сымонава, ліха яго галаве! Столькі коп!...* (Я. Брыль. Галя). У такім разе *колькі*, *столькі* па сваім значэнні некалькі набліжаюцца да ўказальных часціц *ну і*, *але ж і і* інш. Параўнаем: *Пятрок аж падзівіўся: ну і народу...* *Пятрок аж падзівіўся: але ж і народу...* *Канюшына як пахне Сымонава, ліха яго галаве!.. Ну і коп!.. Канюшына як пахне Сымонава, ліха яго галаве!.. Але ж і коп!..* Аднак тут выражана значэнне вялікай колькасці, якая праяўляецца ў спалучэнні часціцы з назоўнікам. Адносна гэтага некаторыя даследчыкі заўважаюць, што часціцы валодаюць вельмі своеасаблівым лексічным значэннем, якое супадае з іх функцыямі і праяўляецца, як правіла, толькі ў спалучэнні з іншымі словамі⁵.

У мастацкай літаратуры часам слова *колькі* можа ўжывацца з няпэўнай часціцай *-то і* набываць значэнне слова *некалькі*: *А я і не пазнала Васіля Іванавіча. Колькі разоў ён быў у нашым калгасе і ў хату заходзіў не раз! Колькі то гадоў прайшло з таго часу, а цяпер вось... цяпер...* (М. Лынькоў. Векапомныя дні). Як відаць, тут экспрэсіўна выдзелена мадальнае значэнне пацвярджэння невялікай колькасці (параўн.: *усяго некалькі гадоў...*). Слова *колькі* можа суадносіцца са словам *столькі*, утвараючы адзінае цэлае (складаны сказ) са значэннем няпэўнай колькасці, якое звычайна суправаджаецца градацыйным адценнем: *Дзядзька Пятрусь быў жартайнік. Я яго памятаю змалку. І колькі памятаю, столькі ён гаварыў і жартваў* (Я. Брыль. Глядзіце на траву). *Спалучэнне колькі ... столькі ў сказе: А над тым, што ён прыносіць мала, не вельмі задумвайся. Колькі плоціць, столькі і прыносіць* (М. Гіль. Тэлеграма з Кавалевіч) — раскрывае сэнс слова *мала*, якое абазначае невялікую колькасць, але ў той жа час і няпэўную.

Слова *колькі* нярэдка ўваходзіць у склад фразеалагічных зваротаў, якія маюць значэнне няпэўнай колькасці: Напрыклад: *Ну, табе добра было і мясіць, у цябе для гэтага адмысловыя рукі — як чарпакі. Ты аднёю рукою ліха ведае колькі воску агорнеш за адным махам... Што ты да сябе Аляксандра раўняеш, колькі ў яго тае ручкі, як вераб'іная лапка* (К. Чорны. Вецер і пыл). Аднак няпэўная колькасць звычайна рэалізуецца ў выглядзе: *вельмі многа — вельмі мала*.

Слова *некалькі* ў стылістычных адносінах з'яўляецца нейтральным: яно заўсёды выражае значэнне няпэўнай колькасці і ў той жа час надта абмежаванай. Такое слова не суадносіцца з лікам *адзін і два*. Прыклады паказваюць, што звычайна слова *некалькі* — «гэта некаторы лік у межах ад трох да дзесяці»⁶. Напрыклад: *Некалькі сялян гаварыла з ім, паказваючы на Грышу* (Я. Колас. Крывавы вір). *Старажытнаму Слуцэску сёлета — 866 гадоў. Вітаўт падараваў яго брату польскага караля Ягелы Уладзіміру Альгердавічу, нашчадкі якога — Амеляквічы — уладарылі ім некалькі стагоддзяў* (А. Гаўрон. Мінскі мерыцыян).

Слова *некалькі* у форме назоўнага і вінавальнага склонаў спалучаецца з назоўнікам роднага склону множнага ліку, утвараючы з ім несавабоднае словазлучэнне. У такім словазлучэнні яно з'яўляецца галоўным кампанентам, а ў ролі залежнага слова выкарыстоўваюцца назоўнікі, якія паддаюцца лічэнню або абазначаюць адзінкі вымярэння. Напрыклад: *Прайшло некалькі маладых настаўнікаў, але іх*

нельга было пазнаць у натоўпе моладзі (Я. Радкевіч. Па песні ў Агароднікі). Ён не чуў нават таго, як праз некалькі хвілін за кармой разрэзаў штармавую ноч тытанічна магутны выбух (У. Караткевіч. Вока тайфуна).

Часам словы *стоцькі, гэтуцькі, колькі, некалькі* трацяць здольнасць скланяцца пры спалучэнні іх з назоўнікамі ў форме роднага склону, што адносяцца да лексіка-граматычных катэгорый рэчыўнасці (*колькі цукру*), зборнасці (*гэтуцькі народу*) і абстрактнасці (*стоцькі радасці*). У гэтым разе названыя словы набываюць марфалагічныя прыметы займеннікавых прыслоўяў. Нескланяльнасць іх тлумачыцца не толькі семантычнымі і граматычнымі асаблівасцямі лічэбнікаў, але і назоўнікаў, з якімі яны спалучаюцца.

Словы *стоцькі, колькі, гэтуцькі, некалькі* ва ўскосных склонах маюць значэнне і форму множнага ліку (*стоцькіх, некалькіх, стоцькім, некалькім і г. д.*), што не адпавядае лікавай форме і лікаваму значэнню кіруемых назоўнікаў, якія ўжываюцца ў межах названых трох катэгорый толькі ў форме адзіночнага ліку. Не скланяюцца гэтыя словы і пры спалучэнні іх з рэчыўнымі назоўнікамі, якія маюць толькі форму множнага ліку (*колькі дражджэй*): формы ўскосных склонаў *колькі, стоцькі, гэтуцькі, некалькі* маюць значэнне няпэўнай колькасці толькі тых прадметаў, якія паддаюцца лічэнню.

Такім чынам, спецыфіка ўжывання слоў *некалькі, стоцькі, колькі, гэтуцькі* залежыць ад лексіка-граматычных асаблівасцей кампанентаў і іх узаемнай спалучальнасці ў складзе словазлучэння.

¹ Гл.: Бурак Л. І. Сучасная беларуская мова.— Мінск, 1974; Виноградов В. В. Русский язык.— М., 1972; Граматыка беларускай мовы, т. 1, АН БССР.— Мінск, 1962; Русская грамматика, т. 1, АН СССР.— М., 1982; Современный русский литературный язык / Под ред. П. А. Леканта.— М., 1982; Супрун А. Е. Славянские числительные.— Минск, 1969.

² Гл.: Галкина-Федорук Е. М., Горшкова К. В., Шанский Н. М. Современный русский язык.— М., 1957; Современный русский язык, ч. 2 / Под ред. П. П. Шубы.— Минск, 1981; Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія / Под ред. Ф. М. Янкоўскага.— Мінск, 1980; Шанский Н. М., Тихонов А. Н. Современный русский язык, ч. 2.— М., 1981.

³ Булыка А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І. Гістарычная марфалогія беларускай мовы.— Мінск, 1979, с. 202.

⁴ Гл.: Каншин И. А. Неопределенно-количественные числительные и их синтаксические функции в современном русском литературном языке.— Навукові запіскі (Львівський державний педагогічний інститут), 1959, т. 12, ч. 2, с. 120.

⁵ Гл.: Астафьева Н. И., Киселев И. А., Кравченко З. Ф. Современный русский язык.— Минск, 1982, с. 3.

⁶ Супрун А. Е. Славянские числительные, с. 24.

У. А. САРОКА

З СЕМАНТЫЧНАЙ ГІСТОРЫІ НАРОДНЫХ НАЙМЕННЯЎ ПРАДМЕТНА-БЫТАВОЙ ЛЕКСІКІ

(На матэрыяле беларускага фальклору і старабеларускіх помнікаў)

Сярод шматлікіх назваў прадметна-бытавой лексікі беларускіх народных казак, запісаных у канцы XIX — пачатку XX стагоддзя, цікавую семантычную групу складаюць народныя найменні халодных частак жылога будынка: *сені, сенцы, сёнкі, сіенечкі, ганак, крыльцо, балкон*. У гэтым невялікім артыкуле асноўная ўвага ўдзяляецца семантычнаму аналізу пералічаных слоў у параўнальным плане з данымі старабеларускай літаратурна-пісьмовай і сучаснай беларускай мовы ў яе літаратурнай і дыялектнай формах.

Як сведчыць моўны матэрыял казак, у XIX стагоддзі на беларускіх землях самай пашыранай слоўнікавай адзінкай даследаванай мікрагрупы была назва *сені*. І назва *сені*, і яе структурна-семантычныя дубле-